

Ambtenaar of ondernemer?

De inkomens van beeldend kunstenaars onder de loep

Merijn Rengers en Heidi Meulenbeek Over inkomens van beeldend kunstenaars wordt veel gespeculeerd en gedebatteerd. Zelden wordt er geteld en nagerekend. Rengers en Meulenbeek bestrijden met hun stuk spraakverwarring en misverstand. De econoom en de socioloog geven feiten en getallen over de omvang van de diverse deelmarkten en over de relaties tussen overheidssfeer en particuliere markt. De overheid blijkt minder dominant dan verwacht. De auteurs rekenen niet alleen, ze doen ook mee aan het debat: ze brengen factoren in het spel die de verschillen tussen inkomsten van beeldend kunstenaars kunnen verklaren.

Onderzoek naar beeldende kunst en kunstbeleid betreft nogal eens de rol van de overheid. Ook dit tijdschrift besteedt veel aandacht aan het debat over het kunstbeleid, de wenselijkheid ervan en de alternatieven ervoor.¹ Recentelijk werden aan de discussie bijdragen toegevoegd van Wouter de Nooy en Geert Dales (de nummers 29 en 30, van september en december 1996). Dales en De Nooy vlogen elkaar in de haren over de invloed van het huidige subsidiestelsel op het functioneren van beeldend kunstenaars.

In hun discussie maakten zij echter nauwelijks gebruik van de beschikbare empirische gegevens over de markt voor beeldende kunst. Dit is in het debat een vaker voorkomend euvel. De empirische onderbouwing van de beweringen ontbreekt dikwijls of is onvolledig.² De gegevens uit empirisch onderzoek zijn echter wel voorhanden in de vorm van een panelonderzoek naar de financiële situatie van beeldend kunstenaars, dat wordt uitgevoerd door de Stichting voor Economisch Onderzoek (SEO).

Het hanteren van deze gegevens heeft grote voordelen. De getallen en bevindingen kunnen richting geven aan het debat en met de gegevens kan de geldigheid van veelgebruikte argumenten worden getoetst.

In dit artikel wordt, na een korte introductie van het panelonderzoek³, aandacht besteed aan de omvang van de markt voor beeldende kunst in Nederland, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen de particuliere markt en de overheidsmarkt. Vervolgens worden de totale artistieke inkomsten van de kunstenaars, vaak ontoereikend om in het levensonderhoud te voorzien, afgezet tegen de totale inkomsten. Daarna komen de inkomsten aan bod van individuele kunstenaars op de twee deelmarkten: welk verband is er tussen de verdiensten uit rijksregelingen en die uit de particuliere markt, en hoe kunnen de inkomsten op deze twee deelmarkten worden verklaard?

SEO-onderzoek

In 1996 heeft de Stichting voor Economisch Onderzoek (SEO) voor het derde achtereenvolgende jaar een panelonderzoek onder beeldend kunstenaars uitgevoerd. Het SEO-panel bestaat uit een representatieve steekproef van beeldend kunstenaars, genomen uit een databestand waarin alle in Nederland wonende beeldend kunstenaars zijn opgenomen die te maken hebben gehad met minstens één van de zogenoemde rijksinstrumenten.⁴ Het panelonderzoek tracht jaarlijks een goed beeld te geven van de omvang en samenstelling van de markt voor beeldende kunst in Nederland. Het betreft hier niet een schatting van het totale bedrag dat omgaat in de beeldende kunst, maar het gaat om de markt (voor de kunstproducten en -productie in 1995) waaruit de inkomsten direct naar de kunstenaars vloeien. Doorverkoop van bestaande kunstwerken valt buiten de hier gehanteerde definitie van de markt.

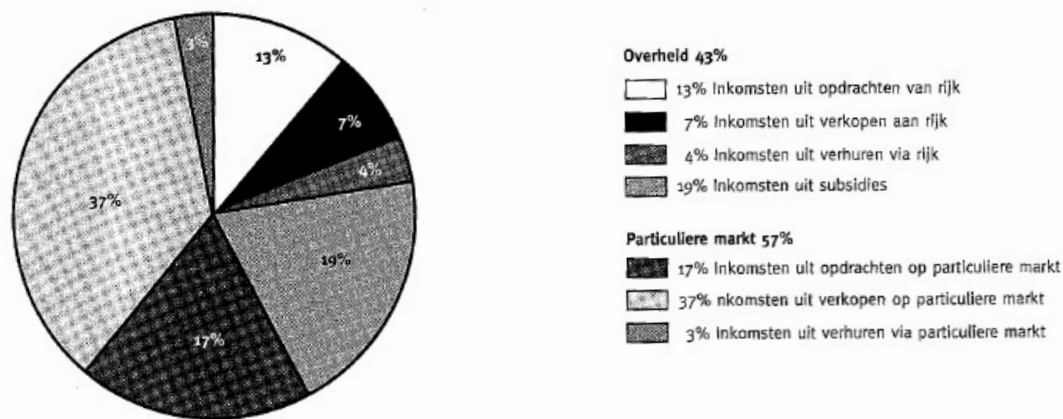
Een groep beeldend kunstenaars wordt met het panelonderzoek in de tijd gevolgd, zodat inkomsten- en kostenontwikkelingen op individueel niveau in kaart kunnen worden gebracht. Van de oorspronkelijke groep beeldend kunstenaars die in 1994 voor het eerst meededen, zijn in 1996 nog 300 respondenten (62 procent) overgebleven. Zij vormen het panel waarvan over een periode van drie jaar gegevens bekend zijn die inzicht kunnen verschaffen in de (financiële) ontwikkeling in die jaren. Daarnaast is er een groep van 151 kunstenaars die tweemaal heeft deelgenomen. Zo is een gedetailleerd beeld ontstaan van de inkomsten uit opdrachten, koop, verhuur en uitleen zowel via de overheid (rijk, provincies, gemeenten) en musea als via de markt (particulieren, bedrijven, stichtingen en commerciële bemiddelaars).

Artistieke en overige inkomsten in 1995

De inkomsten van de kunstenaars kunnen worden onderverdeeld in hun *artistieke inkomsten* en de *overige inkomsten*. De artistieke inkomsten in Nederland vormen het totaal van verkopen, opdrachten, subsidies en uitleenrechten in Nederland. Voor deze artistieke inkomsten zijn de kunstenaars afhankelijk van de markt voor de beeldende kunst. De overige inkomsten, die niet direct samenhangen met de kunstproductie, verdienen de kunstenaars elders. De volgende figuur geeft de verdeling van de totale artistieke inkomsten over de verschillende afzetkanalen. Deze totale omzet vormt een benadering van de omvang van de markt voor beeldende kunst.

In 1995 bedroeg de omvang van de markt voor beeldende kunst in Nederland ongeveer 190 miljoen gulden.⁵ Wanneer deze markt wordt onderverdeeld naar 'overheidsgeld' en 'marktgeld' blijkt dat meer dan de helft, namelijk 57 procent van de totale omzet in 1995,

Figuur 1:
De markt voor beeldende kunst in Nederland in 1995, onderverdeeld naar afzetkanalen

afkomstig is uit de markt en 43 procent kan worden bestempeld als 'overheidsgeld'. De overheid domineert getalsmatig dus niet; de uitgaven van particulieren en bedrijven overtreffen die van de overheid. De grootste inkomstenpost (37 procent van het totaal) voor de kunstenaars wordt gevormd door verkopen aan particulieren. Daarnaast hebben beeldend kunstenaars veel inkomsten uit subsidies (19 procent), opdrachten van particulieren (17 procent) en opdrachten van de verschillende overheden (13 procent).

Tegenover de artistieke inkomsten van 190 miljoen stonden in 1995 de totale beroepsuitgaven van 150 miljoen, zodat er slechts 40 miljoen aan werkelijke inkomsten overblijft: nog geen 4000 gulden per kunstenaar. Deze inkomsten zijn bovendien zeer ongelijk verdeeld over de kunstenaars, van wie 40 procent hogere beroepsuitgaven had dan inkomsten. Deze groep legt dus toe op de kunstproductie. Daarentegen verdiende 4 procent van de kunstenaars meer dan 50.000

gulden. Uit deze bedragen blijkt al dat veel kunstenaars niet genoeg verdienen met hun kunstenaarschap om ervan rond te komen. Zij zijn om in hun levensonderhoud te voorzien aangewezen op andere inkomsten.⁶

De inkomens van kunstenaars op de twee deelmarkten

De totale overige inkomsten in 1995 bedroegen 161 miljoen gulden en dat is duidelijk meer dan de directe inkomsten uit het kunstenaarschap. Niettemin verdient de verhouding tussen overheidsgeld en inkomsten uit de particuliere markt extra aandacht. De artistieke inkomsten zijn immers het interessantst. Waar de kunstenaars hun overige inkomsten vandaan halen, is voor het kunstbeleid minder relevant. Bovendien laten de kunstenaars die deel uitmaken van het panel zich door hun doorgaans lage inkomsten blijkbaar niet weerhouden van de kunstproductie.

De totale omvang van de markt voor beeldende kunst in Nederland en de verhouding

tussen overheidsgeld en marktgeld zeggen nog weinig over de inkomsten van de individuele kunstenaars. Om inzicht te krijgen in de rol die overheid en particuliere markt spelen bij de inkomensvorming van een beeldend kunstenaar zijn twee vragen van belang. Hoe verhouden de inkomsten op de twee deelmarkten zich tot elkaar, zowel onderling als in de tijd? En welke factoren beïnvloeden de inkomsten van kunstenaars op deze twee deelmarkten?

De eerste vraag is tweeledig. In de eerste plaats is het verband tussen inkomsten op de overheidsmarkt en inkomsten op de particuliere markt binnen één jaar van belang. Verwerven (in financieel opzicht) succesvolle kunstenaars op de markt ook aanzienlijke inkomsten via de beleidsinstrumenten van het rijk? Of kennen deze twee markten hun eigen wetten en speelt financieel succes op de ene markt geen rol bij het verwerven van inkomsten op de andere deelmarkt? In de tweede plaats is de samenhang van inkomsten op beide deelmarkten *tussen jaren* interessant. Het is in principe mogelijk dat kunstenaars van jaar tot jaar uit de verschillende beleidsinstrumenten van het rijk inkomsten hebben.⁷ De vraag is echter of kunstenaars zo'n patroon van inkomsten kennen of dat hun inkomsten op deze deelmarkt sterk fluctueren met de tijd. Kennis over de inkomensschommelingen is tevens interessant voor de particuliere markt. Deze markt wordt vaak onbarmhartigheid verweten; kunstenaars zouden in het ene jaar zeer veel verdienen, maar door de grillen van de markt het jaar daarna bijna zonder inkomsten zitten.

De tweede vraag betreft de invloed van persoonskenmerken en subsidieverleden. Zijn er kenmerken aan te wijzen die de inkomsten op één van beide markten, of op allebei beïnvloeden? En welk mechanisme ligt hieraan ten grondslag?

Marktgeld en overheidsgeld

Om inzicht te krijgen in het verband tussen inkomsten op de particuliere markt en de inkomsten van de overheid worden hier Pearson correlatiecoëfficiënten⁸ gepresenteerd (voor 1993 t/m 1995). De correlaties zijn eenvoudig te interpreteren. Een hoge correlatie tussen overheidsgeld en marktgeld *binnen één jaar* duidt er bijvoorbeeld op dat de inkomsten van de kunstenaars op beide deelmarkten samenhangen, terwijl lage correlaties aangeven dat de markten onafhankelijk van elkaar zijn. Dit verband is echter slechts een momentopname van die verhouding binnen dat ene jaar, en ook de fluctuaties van de inkomsten door de tijd is interessant. Een hoge correlatie *tussen de jaren* wijst erop dat inkomsten in de tijd overeenkomen: kunstenaars die in het ene jaar bepaalde inkomsten hebben, verdienen het volgende jaar waarschijnlijk een vergelijkbaar bedrag. Een lage correlatie duidt op sterke fluctuaties van jaar tot jaar.

De totale artistieke inkomsten van de kunstenaars tussen de jaren vertonen een relatief sterke samenhang. De correlaties van totale inkomsten over de jaren zijn respectievelijk .76 voor 1993-1994 en .74 voor 1994-1995 (en .70 voor 1993-1995). Ook eerder onderzoek naar de beroepspraktijk van de beeldend kunstenaarsleden van de Kunstenbond FNV wijst in deze richting.⁹ Deze gegevens duiden op een duidelijke overeenkomst in de inkomsten van kunstenaars over een korte tijdsspanne. Dat is opmerkelijk, omdat doorgaans wordt aangenomen dat de artistieke inkomsten van kunstenaars van jaar tot jaar sterk uiteen kunnen lopen. Een mogelijke reden voor deze veronderstelling is het feit dat de bestaande onderzoeken naar inkomsten van kunstenaars aantonen dat de inkomsten *tussen kunstenaars* inderdaad sterk verschillen en ongelijk verdeeld zijn. Dat wordt ook gevonden voor de kunstenaars die deel uitmaken van het SEO-

Tabel 1
Correlaties voor inkomsten van markt en overheid 1993-1995

	Rijk 1993	Markt 1993	Rijk 1994	Markt 1994	Rijk 1995	Markt 1995
Rijk 1993		.13	.70	.09	.66	.11
Markt 1993			.18	.72	.16	.67
Rijk 1994				.08	.58	.17
Markt 1994					.16	.77
Rijk 1995						.10
Markt 1995						

panel (zie bijvoorbeeld tabel 4/2 in Meulenbeek e.a. 1997). Tot nu toe was men aangewezen op dergelijke cross-sectionele data, maar de SEO-gegevens bieden een eerste mogelijkheid tot longitudinaal inkomensonderzoek.

Daarnaast is het mogelijk de inkomsten op beide deelmarkten te onderscheiden. In tabel 1 worden de correlaties gepresenteerd, die aangeven hoe sterk de samenhang is tussen marktinkomsten en overheidsinkomsten in de periode 1993-1995.¹⁰

Uit deze tabel blijkt dat de correlatie in totale inkomsten in de tijd vooral wordt veroorzaakt door de samenhang tussen *hetzij overheids- hetzij marktinkomsten* over de jaren. De onderlinge samenhang tussen deze twee bronnen van inkomsten is zwak. Zo is de correlatie tussen marktinkomsten tussen 1993 en 1995 respectievelijk .72 respectievelijk .77 en die tussen overheidsinkomsten .70 en .58. De correlatie *tussen* marktinkomsten en overheidsinkomsten per jaar in deze periode varieert van .08 tot .13.¹¹

Er lijken dus aanwijzingen te bestaan voor een tweedeling van de markt voor beeldende kunst. De twee deelmarkten waar de kunstenaars inkomsten kunnen verwerven vertonen onderling praktisch geen verband; een hoog inkomen van de particuliere markt hoeft

zeker niet samen te gaan met een hoog inkomen uit overheidsregelingen en vice versa.¹² Deze uitkomsten suggereren eerder een vorm van specialisatie: kunstenaars die eenmaal op één van de twee markten inkomsten verwerven, hebben een goede kans om het jaar daarna op die markt vergelijkbare inkomsten te hebben. Particuliere markt en overheid hebben dus niet dezelfde smaak. Dat is opmerkelijk, aangezien het overheidsbeleid aan het begin van de jaren '90 juist gericht is op het belonen van kwaliteit; de bij de overheid geldende kwaliteitsnormen wijken kennelijk af van die van de markt.¹³

De inkomsten verklaard

De suggestie dat eerder subsidiegebruik de kans op overheidserkenning vergroot, wordt door De Nooy een 'Mattheüs-effect' genoemd (De Nooy 1996, 324). In het geval van samenhang in inkomsten lijkt de term 'pad-afhankelijkheid' echter meer op zijn plaats. Er is sprake van pad-afhankelijkheid als het gevolgde (inkomens) pad in de voorgaande jaren in sterke mate de weg naar toekomstige inkomsten bepaalt. Deze afhankelijkheid lijkt inderdaad op te treden. Overigens is ook de particuliere markt in dit opzicht grillig: de in 1994 goed verdienende kunstenaars hadden hier ook in 1995 aanzienlijke inkomsten.

De pad-afhankelijkheid kan op twee

manieren verklaard worden: ten eerste uit smaakconvergentie bij de overheid en ten tweede door een sterke oriëntatie van de kunstenaars op de overheid. Smaakconvergentie, of 'orkestratie van beslissingen over het toekennen van overheidsgeld', zoals De Nooy het noemt, duidt erop dat de verschillende overheden een voorkeur voor bepaalde kunstenaars ontwikkelen. De blijvende *vraag* van de overheid naar werk van deze kunstenaars lijkt in dit geval oorzaak te zijn van de samenhang tussen inkomsten van de overheid in de tijd. In het geval van een eenzijdige oriëntatie op de overheid is eerder het *aanbod* van kunstenaars bepalend voor deze samenhang. In dit geval is er een groep kunstenaars die zich specifiek op de overheid richt en de markt links laat liggen. Zij achten financiële erkenning van de overheid wenselijker of makkelijker dan het verwerven van inkomsten op de particuliere markt of zijn op de kunstacademie sterk gericht geraakt op de regelingen van het rijk.¹⁴

Hoe staat het nu met de invloed van persoonskenmerken en subsidieverleden op de inkomsten op deze twee deelmarkten? Wat verdienen kunstenaars op de overheidsmarkt en wat op de particuliere markt? De SEO-enquête bevat ook (naast de gegevens over inkomsten) informatie over een aantal persoonskenmerken en het subsidieverleden van de kunstenaars, met name wat BKR-gebruik, toegekende individuele subsidies en beroepskostenvergoedingen betreft. Om de invloed van deze regelingen op de inkomsten uit het overheids-circuit en de particuliere markt na te gaan zijn inkomensfuncties geschat. De hoogte en herkomst van de inkomsten wordt verklaard uit persoonskenmerken, zoals geslacht, ervaring en opleiding, en de genoemde karakteristieken van het subsidieverleden.¹⁵ Daarnaast is het mogelijk om te onderzoeken of de onderscheiden subsidieregelingen, die immers

duidelijk andere doelstellingen kenden, verschillende effecten hebben gehad op de hoogte van de inkomsten.

De verklaringen voor pad-afhankelijkheid kunnen nu van pas komen. Door de effecten van de regelingen op inkomsten van de particuliere markt te betrekken is het mogelijk vraag en aanbod op de overheidsmarkt te ontwarren.

De eerste mogelijkheid is dat de blijvende vraag vanuit de overheid de correlatie in inkomsten op deze deelmarkt verklaart. Kunstenaars van wie het werk door de overheid gewaardeerd wordt, ondervinden daar vanzelfsprekend voordeel van. Op een normaal functionerende markt leidt een sterke vraag tot een prijsverhoging, maar de overheidsmarkt is geen gewone markt. Door de vastgestelde budgetten en aantallen zijn directe prijsaanpassingen immers niet mogelijk. Kunstenaars kunnen bij de overheid doorgaans niet een hogere prijs of subsidie bedingen. Door de marktstructuur zijn twee reacties op de sterke vraag mogelijk. Ten eerste kunnen de kunstenaars doorstromen naar de instrumenten van de overheid waarmee veel geld en prestige gemoeid is. In de tweede plaats is het mogelijk dat deze kunstenaars relatief vaak gehonoreerd worden. In beide gevallen zullen zij meer inkomsten verwerven uit de rijksinstrumenten.

Er is voor deze groep kunstenaars echter geen stimulans om de particuliere markt links te laten liggen. De hogere inkomsten via regelingen van het rijk komen voort uit een eenzijdige oriëntatie (aanbod) van deze kunstenaars. Voor hen is de overheid een marktpartij en mogelijke verschafter van inkomsten, maar niet de enige. Er is geen reden om aan te nemen dat de particuliere markt de vraag van de overheid naar werk van deze kunstenaars zou afstraffen. Over hun inkomsten op de particuliere markt lijkt dus weinig te zeggen op grond van hun subsidieverleden.

Tabel 2
De effecten van persoonskenmerken en subsidieverleden op artistieke inkomsten

Artistieke inkomsten 1995	part. Markt	overheid	totaal
Persoonskenmerken en subsidieverleden			
Afgeronde kunstopleiding	o	o	o
Ervaring	+	o	o
Kunstenares	o	o	-
Ooit in BKR	-	o	-
Toegekende beroepskostenvergoeding	-	+	o
Toegekende individuele subsidie	o	+	+

o - geen significant verband
+ - significant positief verband
-- significant negatief verband

De tweede mogelijkheid is dat de oriëntatie (het aanbod) van kunstenaars oorzaak is van het zoeken naar overheidsgeld. De kunstenaars die zich eenzijdig op de overheid richten, ondervinden daarvan negatieve gevolgen op de particuliere markt; zij achten inkomsten op deze markt immers minder belangrijk of ontberen de vaardigheden om op die markt te scoren. Deze kunstenaars hebben waarschijnlijk lagere totale inkomsten dan kunstenaars van wie de oriëntatie op de regelingen van het rijk volgt uit vraag van de overheid. Zij hebben zich immers gespecialiseerd op een markt die 43 procent van het totaal beslaat. Bovendien is het de vraag hoe succesvol deze kunstenaars zijn op de markt waarop zij zich primair richten. Hun aanbod betekent niet noodzakelijk dat er bij de overheid ook veel vraag naar hun werk bestaat. Het is bijvoorbeeld denkbaar dat zij terecht komen in de minder prestigieuze en kleinschalige regelingen van de overheid.¹⁶ De inkomsten van de overheid correleren dan nog steeds in de tijd, terwijl de gemiddelde inkomsten laag zijn.

Tabel 2 geeft de uitkomsten van de schattingen van inkomstenfuncties voor de overheids- en de particuliere markt in 1995.¹⁷

Bij het verklaren van de inkomsten valt een aantal dingen op. De inkomsten op *de particuliere markt* worden beïnvloed door ervaring, eerder BKR-gebruik en het aantal in het verleden toegekende beroepskostenvergoedingen. De bevinding dat ervaren kunstenaars hogere inkomsten hebben op de particuliere markt ligt voor de hand: kunstenaars hebben tijd nodig om een circuit op te bouwen, hun stijl verder te ontwikkelen en uit te vinden hoe ze hun werk aan de man kunnen brengen.¹⁸ Daarnaast is het opvallend dat kunstenaars die ooit in de BKR zaten of beroepskostenvergoedingen ontvingen lagere inkomsten hebben op de particuliere markt.

De inkomsten op *de overheidsmarkt* hangen niet samen met beroepservaring, opleiding of geslacht, zo blijkt uit de tabel. De inkomsten uit beleidsinstrumenten zijn evenredig gespreid over mannen en vrouwen en over beginnende en meer ervaren kunstenaars. De speciale regelingen voor beginnende kunstenaars zijn hier waarschijnlijk mede debet aan. Kunstenaars met een 'subsidieverleden' hebben echter doorgaans wel duidelijk hogere inkomsten op de overheidsmarkt dan hun collega's die daar in het verleden zich niet voor

kwalificeerden of nooit geprobeerd hebben uit deze hoek inkomsten te verwerven.

De inkomsten uit de twee deelmarkten vormen samen de *totale artistieke inkomsten* van de kunstenaars. Kunstenaars die vroeger in de BKR zaten hebben gemiddeld lagere totale inkomsten. Kunstenaars die individuele subsidies ontvingen verdienen gemiddeld genomen beter dan de kunstenaars die beroepskostenvergoedingen kregen. Vrouwen hebben in deze opzet lagere totale inkomsten. Ten slotte wordt uit de tabel duidelijk dat kunstenaars met een afgeronde kunstopleiding qua inkomsten niet verschillen van hun collega's die hun opleiding voortijdig beëindigden of die nooit een kunstopleiding volgden.¹⁹

Hoe moeten we deze uitkomsten interpreteren? De effecten van het subsidieverleden op de inkomsten wijzen erop dat de inkomsten verkregen van de overheid en op de particuliere markt *niet toevallig* totstandkomen. Kunstenaars met een subsidieverleden zijn voor hun inkomsten inderdaad meer van de overheid afhankelijk dan kunstenaars zonder die geschiedenis. Er zijn echter wel duidelijke verschillen in de effecten van de regelingen. Ex-BKR-kunstenaars scoren met name minder goed op de particuliere markt²⁰; en kunstenaars die beroepskostenvergoedingen ontvingen hebben hogere inkomsten op de overheidsmarkt. Kunstenaars die individuele subsidies ontvingen scoren goed bij de overheid, maar ondervinden op de particuliere markt geen 'hinder' van hun subsidieverleden: ze hebben hogere totale artistieke inkomsten.

Hieruit kan geconcludeerd worden dat de onderscheiden subsidie-instrumenten de markt verschillend beïnvloeden. Eerder BKR-gebruik en de laagdrempelige beroepskostenvergoedingen beïnvloeden met name de inkomsten op de particuliere markt. Kunstenaars met een dergelijke achtergrond zijn minder geneigd hun werk aan te bieden op de

particuliere markt of voldoen minder aan de vraag van de markt. Voor deze groep is een eenzijdige oriëntatie op de overheidsregelingen een voor de hand liggende oorzaak van de optredende specialisatie. De meer prestigieuze individuele subsidies lijken daarentegen eerder de vraag van de overheid tot uitdrukking te brengen. Kunstenaars die op deze regeling goed scoorden in het verleden, zijn ook nu nog aantrekkelijk voor de overheid. Hun inkomsten op de particuliere markt worden hierdoor niet beïnvloed.

Conclusie

De inkomsten van overheid en particuliere markt vertonen praktisch geen verband, in weerwil van wat vaak is beweerd. De inkomsten op beide deelmarkten hebben in de tijd wel een duidelijke samenhang. Dit geeft voedsel aan de discussie tussen Geert Dales en Wouter de Nooy. Er blijkt wel degelijk, zoals De Nooy vermoedt, een samenhang tussen inkomsten op de overheidsmarkt te bestaan. Bovendien heeft eerder subsidiegebruik inderdaad invloed op de hoogte en verdeling van inkomsten over particuliere markt en overheidsmarkt. Maar sommige conclusies van De Nooy lijken stelliger dan hij kan waarmaken. Zo heeft het gebruik van individuele subsidies geen negatief effect op de inkomsten op de particuliere markt, hetgeen zijn claim ontkracht dat kunstenaars die bij de overheid in de smaak vallen oogkleppen dragen. Die oogkleppen lijken eerder te bestaan bij de kunstenaars die gebruikmaakten van de minder prestigieuze regelingen.

Empirisch onderzoek vergt veel uitleg over de gehanteerde methode en de interpretatie van de uitkomsten. Het grote voordeel ervan is echter dat spraakverwarring minder kans krijgt en dat de bevindingen op feiten zijn gebaseerd. Een doorwrochte uitleg wil een lekker verhaal nog wel eens in de weg zitten. Gelukkig spreken in dit geval de uitkomsten voor zich.

Merijn Rengers

was in 1997 was als Assistent in Opleiding verbonden aan de Universiteit van Utrecht waar hij onderzoek deed naar loopbanen van kunstenaars

Heidi Meulenbeek

was in 1997 als onderzoeker werkzaam bij de Stichting voor Economisch Onderzoek der Universiteit van Amsterdam

Noten

1. Voorbeelden hiervan in het *Boekmancahier* zijn onder andere: Abbing (1992), Van den Berg (1994), Vinken (1995) en Klamer (1995).
2. De bijdrage van De Nooy (1996) vormt hierop een positieve uitzondering, al interpreteert Dales de uitkomsten op een andere manier. De Nooy's bijdrage vertelt echter niet het hele verhaal, aangezien het hem niet zozeer om inkomsten gaat en de particuliere markt grotendeels buiten beschouwing blijft.
3. Tot nu toe zijn hierover een vooronderzoek en drie rapporten gepubliceerd. Het meeste recente rapport is Meulenbeek, Hop en Webbink (1997).
4. De uiteindelijke ophoging naar landelijk niveau heeft plaatsgevonden aan de hand van weegfactoren die aan de deelnemende kunstenaars zijn toegekend op grond van het aantal subsidie-aanvragen en de eventuele toekenning. Zie voor een discussie over de representativiteit van de SEO-steekproef Vinken (1995) en het weerwoord van Peter Hopstaken (1995).
5. Omzet uit lesgeven en werk voor commissies is hier buiten beschouwing gelaten. Door de steekproeftrekking en de ophoging naar populatieniveau zijn de betrouwbaarheidsintervallen rond de totaalbedragen relatief groot. Doel van het onderzoek is dan ook niet om de precieze uitgaven van het rijk zo goed mogelijk te benaderen (die zijn immers exact bekend). Het relatieve belang van de verschillende marktpartijen en een benadering van de omvang van de markt zijn veel belangrijker.
6. In de economische literatuur over kunstenaars wordt dit fenomeen 'multiple job-holding' genoemd. Throsby (1994) heeft een eerste aanzet gegeven voor een modelmatige uitwerking hiervan. Zie ook Rengers (1996) 11-15. De extra inkomsten kunnen overigens voortvloeden uit ander werk (zowel binnen als buiten de kunstsector), een goed verdienende partner of een bijstandsuitkering. Ook combinaties van andere inkomstenbronnen zijn mogelijk. Gemiddeld bedroegen de inkomsten per kunstenaar in de bijstand (ongeveer 37 procent van alle kunstenaars) in 1995 f 13.713, uit andere uitkeringen (pensioenen, WW, WAO, 15 procent van de kunstenaars) f 18.962, uit docentschap (35 procent) f 11.290, uit advisering (11 procent) f 5.037, uit werk buiten de kunstsector (23 procent) f 13.618 en uit het buitenland (6 procent) f 4.681. Deze gemiddelde bedragen gelden voor de kunstenaars die dergelijke inkomsten hadden. Zie hiervoor ook hoofdstuk 4 in het rapport voor 1993-1995 (Meulenbeek e.a., 1997).
7. Het IVA heeft een aantal uitputtende rapporten over de rijksinstrumenten geschreven (de meest recente is Vinken en Van Dun, 1996). Deze rapporten bevatten echter slechts summier gegevens over de particuliere markt en zijn voor het hier gepresenteerde onderzoek minder bruikbaar.
8. Deze coëfficiënten hebben waarden tussen de 0 en (-)1. Een correlatie van 1 duidt op een perfecte samenhang,

terwijl een correlatie van nul wijst op geen enkel verband tussen de onderscheiden variabelen.

9. Voor deze groep kunstenaars liggen de correlaties voor de jaren 1990-1992 tussen de .65 en .70. Zie ook Rengers (1994) 26.
10. De bevindingen uit deze tabel zijn robuust; andere schattingsmethoden (zoals een kleine tijdreeks, of een regressie van markt- of overheidsinkomen in het ene jaar verklaard uit markt- en overheidsinkomen in het voorgaande jaar) leveren vergelijkbare uitkomsten. Dat geldt ook als de kunstenaars met een basistipendium gedurende één of meer jaren van de correlatie-analyse worden uitgesloten. Reden om die groep niet mee te nemen zou zijn dat het stipendium voor verscheidene jaren wordt toegekend en dus per definitie correleert. Aan de andere kant kunnen kunstenaars zelf bepalen (bijvoorbeeld naar aanleiding van andere inkomsten van overheid of markt) hoeveel geld van het stipendium zij jaarlijks opnemen. De uitkomsten veranderen niet noemenswaardig door deze groep niet mee te wegen. Dat geldt ook als bijvoorbeeld alleen de kunstenaars die alle drie de jaren hebben deelgenomen als uitgangspunt worden genomen.
11. Door de relatief korte tijdsspanne is weinig te zeggen over de verschillen in correlaties tussen 1993-1994 en 1994-1995. De hier gepresenteerde gegevens geven een eerste indicatie van het bestaan van twee verschillende deelmarkten, maar bevatten (nog) nauwelijks informatie over veranderingen in deze marktstructuur in de tijd.
12. Het is echter niet zo dat het een het ander uitsluit (dan waren de correlaties immers negatief). De correlaties zijn laag, hetgeen betekent dat de inkomsten op de ene markt weinig zeggen over die op de andere markt: deze kunnen net zo goed veel hoger als veel lager zijn.
13. Het is overigens de vraag of smaakconvergentie tussen markt en overheid wenselijk is vanuit het oogpunt van beleid. Bepaalde goed verkopende kunst die weinig artistieke waarde heeft (landschapjes, stillevens) schaarft zich per definitie buiten de smaak van de overheid.
14. Overigens sluit de ene verklaring de andere niet uit. Het is goed denkbaar dat beide mechanismen werken. Zie verder Abbing (1996). Abbing hanteert in dit artikel wel verouderde gegevens over de markt voor beeldende kunst: een van de aanleidingen voor deze bijdrage aan het *Boekmancahier*.
15. Een goede inleiding in de economische theorie met betrekking tot de kunsten en kunstenaars ('*cultural economics*') is bijvoorbeeld Throsby (1994) of Towse (1996). Een aantal toepassingen hiervan op de data van de SEO is te vinden in Rengers (1996).
16. Het verschil in prestige en (daarmee samenhangend) de bedragen die met de regelingen gemoeid zijn, wordt onder andere benadrukt door Dales (1996).
17. De OSL-regressie (met als afhankelijke variabelen [de

- logaritmen van] markt-, overheids- en totale inkomsten, en persoonskenmerken en subsidieverleden als onafhankelijke variabelen) is een multi-variate regressie: alle onafhankelijke variabelen zijn samen opgenomen, zodat er gecontroleerd is voor onderlinge samenhang (bijvoorbeeld tussen BKR-gebruik en beroepservaring). Wederom geldt dat de gevonden verbanden relatief robuust zijn. Een andere modelspecificatie of analysemethode, indeling in groepen, of het hanteren van de inkomsten van verscheidene jaren verandert aan de uitkomsten weinig.
18. Deze verklaring komt voort uit de *human-capital* benadering. Kunstenaars investeren in hun menselijk kapitaal en plukken daar later de vruchten van. Een andere verklaring voor het optreden van dit effect is zelfselectie. Kunstenaars die weinig tot geen succes en inkomsten verwerven aan het begin van hun carrière zijn eerder geneigd hun kunstenaarschap op te geven dan hun meer succesvolle collega's. Beide mechanismen zijn werkzaam.
19. Een verklaring hiervoor is het feit dat het merendeel van de kunstenaars in de steekproef een kunstopleiding heeft gevolgd en afgemaakt (73 procent, tegen 15 procent afgevallen). Slechts weinig kunstenaars (12 procent) hebben geen opleiding tot beeldend kunstenaar gevolgd.
20. Zij springen er qua inkomsten niet uit binnen de overheidsregelingen. Wel is het zo dat deze groep positief naar voren komt als gekeken wordt naar het *aantal* beleidsinstrumenten waarvoor zij zich kwalificeren.

Literatuur

- Abbing, H. (1996) 'The artistic conscience and the production of value'. In: Klamer, A. (red.). *The value of culture*.
- Abbing, H. (1992) 'Kunst en marktgerichtheid'. In: *Boekmancahier*, jrg. 4, nr 14, december, 426-445.
- Berg, H.O van den (1994) 'Autonomie in de kunsten: een hardnekkige illusie'. In: *Boekmancahier*, jrg. 6, nr 19, maart, 50-54.
- Dales, G. (1996) 'Onverantwoorde conclusies'. In: *Boekmancahier*, jrg. 8, nr. 30, december, 468-473.
- Hopstaken, P. (1995) 'Ongegronde twijfels'. In: *Boekmancahier*, jrg. 7, nr. 25, september, 362-364.
- Klamer, A. (1995) 'The value of culture'. In: *Boekmancahier*, jrg. 7, nr. 25, september, 298-310 (inaugurele rede).
- Meulenbeek, H., J.P. Hop en D. Webbink (1997) *De financiële positie van beeldende kunstenaars 1993-1995*, Rijswijk, onderzoek in opdracht van het ministerie van OCenW.
- Nooy, W. de (1996) 'De kracht van verandering'. In: *Boekmancahier*, jrg. 8, nr. 29, september, 321-328.
- Nooy, W. de (1996) 'Onvoorzien of ongewenst'. In: *Boekmancahier*, jrg. 8, nr. 30, december, 473-475.
- Rengers, M. (1994) *Beroepspraktijk. Inkomsten en kosten, het functioneren van de beeldend kunstenaars aangesloten bij*

- de Kunstbond FNV*. Amsterdam: Wetenschapswinkel van de Universiteit van Amsterdam.
- Rengers, M. (1996) *Kunst & Werk; beeldend kunstenaars en de arbeidsmarkt*, doctoraalscriptie algemene economie, Universiteit van Amsterdam.
- Throsby, D. (1994) 'The production and consumption of the arts: the view of cultural economics'. In: *The journal of Economic Literature*, vol. 23, 1-29.
- Throsby, D. (1994) 'A work preference model of artist behavior'. In: *Cultural Economics and Cultural Policies (Peacock and Rizzo, eds.)*, Kluwer Academic publishers, Dordrecht.
- Towse, R. (1996) *The economics of artists' labour markets*. Londen: The arts council of England.
- Vinken, H. en L. van Dun, (1996) *Beeldend Kunstbeleid OCenW; Subsidies, opdrachten en aankopen 1990-1993*, IVA Tilburg. In opdracht van het ministerie van OCenW.
- Vinken, H. (1995) 'Beleidsonderzoek in discussie I'. In: *Boekmancahier*, jrg. 7, nr. 25, september, 322-336.

Bibliografische gegevens

Rengers, M en H. Meulenbeek. (1997) 'Ambtenaar of ondernemer?: de inkomens van beeldend kunstenaars onder de loep'. In: *Boekmancahier*, jrg. 9, nr. 32, 148-157.